

TÜRKİYE’DE ŞEHİRLEŞMENİN MEKANSAL DAĞILIŞI ve DEĞİŞİMİ *Spatial Distribution of Urbanization and Its Change in Turkey*

M. Murat YÜCEŞAHİN

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 06100, Sıhhiye, Ankara
ysahin@humanity.ankara.edu.tr

Rüya BAYAR

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 06100, Sıhhiye, Ankara
bayar@humanity.ankara.edu.tr

E.Murat ÖZGÜR

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 06100, Sıhhiye, Ankara

Özet: Bu makalede, Cumhuriyet Dönemi içinde şehirleşmenin Türkiye’deki mekânsal dağılışı ve üç zaman kesitine yansıyan değişimi ele alınmaktadır. Bunun için Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1927, 1960 ve 2000 yıllarına ait sayım sonuçları değerlendirilmiştir. Türkiye gibi endüstrileşme sürecine sonradan katılmış gelişmekte olan ülkelerde şehirleşme, XX. yüzyılın ortalarından itibaren ivme kazanmış, demografik karakterli bir olaydır. Bu durumu toplam nüfus içinde şehirlî nüfus oranlarının ve şehirselleşme sayısının artışından izlemek mümkündür. 1927 yılında % 24 olan şehirleşme düzeyi, 1960’da % 33, 2000 yılına gelindiğinde %71 değerini göstermektedir. 1927-2000 döneminde şehirleşme, alansal olarak ülkenin batı kesimlerinden orta ve güney kesimlerine hızla yayılmıştır. Önceleri Marmara ve Ege bölgeleri şehirleşmenin en fazla dikkat çektiği alanlar durumundayken, daha sonra bu bölgelerin yanında Orta Anadolu ve Akdeniz bölgeleri hızlı bir gelişme sağlamışlardır. Şehirleşme farklı bölgelerde etkin olarak kendisini gösterirken, aynı zamanda da Türkiye’de şehirselleşme farklı şekillenmeye başlamıştır. Türkiye’deki şehirleşmede dikkat çekici bir başka nokta, şehirlerin aynı hızda büyümediğidir. Şehirler büyüdükçe nüfus daha hızlı artış göstermektedir. Küçük şehirler yıllık ortalama % 2-2.5 nüfus artışına sahne olurken, orta büyüklükteki şehirler % 3.5, büyük şehirler % 4-5, milyonluk şehirler ise % 6 oranında büyümektedir. Bu durum, Türkiye’de şehirleşmenin metropolleşmeye doğru kaydığını göstermektedir. Bu süreçle birlikte Türkiye’de metropolitan köy olgusu hızla yayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şehirleşme, Mekânsal Dağılım, Metropolitan Köy, Türkiye’nin Kasaba ve Şehirleri, Türkiye

Abstract: Spatial distribution of urbanization and its change that reflecting to three time cross-sections during Republican Period of Turkey is taking into consideration in this article. Census evidences in the years 1927,1960 and 2000 of State Institute of Statistics were evaluated. Urbanization in the developing countries, which were integrated into the industrialization process afterwards like Turkey, is the evidence that has a demographic character gained an acceleration starting from mid-twentieth century. This situation can be traced from increasing both in rates of urbanized population in total population and the number of urban settlements. Urbanization levels are seen as 71 % in 2000, 33 % in 1960 as it was 24 % in 1927. Urbanization was rapidly spread spatially from western sides of the country to central and southern sides from 1927 to 2000. When Marmara and Aegean regions previously were the conspicuous areas in view of urbanization, additionally, Central Anatolian and Mediterranean Regions were also established rapid developments. Urban hierarchy, at the same time, was

begun to shape in Turkey when urbanization was effectively distinguished itself in various regions. Another noticeable point in urbanization of Turkey is that the cities are not getting larger at the same rate. As soon as they are getting larger, increase in population shows more increases. As an annual average, small towns show 2-2,5 % of population increases, and 3.5% for middle-sized ones when larger cities show 4-5 % as for the cities above million populations, this figure reaches to 6 %. This situation shows that the urbanization in Turkey inclined to being metropolises. Together with this process, meanwhile, the fact of metropolitan-village is rapidly spreading.

Key words: *Urbanisation, spatial distribution, metropolitan village, towns and cities of Turkey, Turkey*

1.Giriş

Şehirleşme basit olarak, endüstrileşmeye ve ekonomik gelişmeye paralel olarak şehirselleşme sürecinin artması ve bu yerleşim birimlerinin büyümesi sonucunu doğuran nüfus birikim süreci şeklinde tanımlanabilir (Sencer,1979:2; Keleş,1998:80). Endüstri devrimi sonrasında, endüstrileşmenin bir yan ürünü olarak ortaya çıkan şehirleşme, XX. yüzyılda nüfus patlamasının da etkisiyle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin gündemine oturmuştur (Tunçdilek ve Tümertekin,1959:69; Keleş,1984:11; Avcı,1993:255). Ne var ki şehirleşmenin bu yeni görünümü, endüstrileşmiş ülkelerdeki işleyişi sergilememiş, şehirlerdeki işsiz ve gizli işsiz sayısını aşırı ölçüde artıran, endüstriyel gelişmeye dayanmayan, hızlı ve düzensiz bir şehirleşme ile karşı karşıya kalınmıştır (Emiroğlu,1981:51; Dinler,2001:242). Şehirleşme, pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu üzere Türkiye’de de XX. yüzyılın ortalarından itibaren ivme kazanan bir süreçtir. Onun içindir ki günümüzde Türkiye nüfusunun 2/3’ünden fazlası şehirselleşmiş karakterli yerleşmelerde oturur hâle gelmiştir. Bir yanı sıra olumlu kabul edilmesi gereken bu olay, diğer taraftan, endüstrileşmeye paralel gelişmediği ve ölçüsü kaçmış iç göçler kırsal kesim insanını şehirlere yığıldığı için, ülkenin başına yeni sorunlar açmıştır (Keleş,1962:36; Tümertekin,1973:20; Kartal,1983:33; Sezal,1997:74; Küntay,1997:131; Tekeli,1998:16). Şehirlerin aşırı büyümesiyle kendisini belli eden bu süreçle birlikte, fiziksel, toplumsal, ekonomik ve politik sorunlar yumağı doğmuştur.

Şehirselleşme süreçleri ve şehirleşme düzeylerinin mekânsal dağılışı ve gösterdiği değişikliklerin araştırılması, iç göçlerde yeni hedeflerin, bölgesel gelişmenin sağlanmasında etkin görev üstlenecek kasaba ve şehirlerin ve şehirleşme sorunları yaşayan ve yaşayacak alanların belirlenmesinde yararlı olabilir. Şehirleşme konusunda Türkiye farklı disiplinlere mensup bilim insanlarının çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada ise şehirleşme olayı, zamana bağlı olarak mekân boyutunda ele alınmaktadır.

2.Yöntem ve Veri

Bu makale, kasaba ve şehirlerin sayısal değişimi ile bu yerleşmelerde yaşayan nüfus oranları (şehirleşme düzeyi) yanında, şehirleşmenin şehirselleşmiş karakterli yerleşmeler içinde de hangi boyutlarda gerçekleştiğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, 1927 yılından 2000 yılına kadar geçen süreçte Türkiye’de yaşanan şehirleşmenin mekânsal görünümü ve yıllar itibariyle değişimi üzerinde durulmaktadır. O nedenle şehirleşme olayı zaman boyutunda incelenmek suretiyle değişim ortaya koyulmaya çalışılmış, bununla birlikte her bir dönemde şehirleşmenin coğrafi dağılımı incelenmiştir. Bu düşünceyle cumhuriyetin ilk sayımının yapıldığı 1927 yılı ele alınan zaman kesitlerinden birincisi kabul edilmiş; şehirleşmenin canlandığı, aynı zamanda da Cumhuriyet döneminin hemen hemen ortasına denk düşen 1960 yılı ikinci, bize en son istatistikleri veren 2000 yılı ise üçüncü kesit olmuştur.

Şehir; zaman, mekân ve bakış açısına göre değişebilen ve üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamış bir kavramdır. İdarî, demografik, sosyolojik, coğrafi ya da plânlamaya dair şehir ölçütlerinden söz etmek mümkündür (Darkot,1961:9; Yücel,1961:39; Yavuz ve diğerleri,1973:23-24; Tümertekin,1973:1; Doğanay,1994:473; Tandoğan,1998:121; Suher,1996:37). Dolayısıyla da şehirleşme düzeylerinin ölçülmesi, coğrafyacılar kadar bu konuyla ilgisi olanlar için de önemli bir

sorunudur (Whyne-Hammond,1987:213). Şehirleşme ülke ölçeğinde incelendiğinde, genellikle nüfus ve idarî ölçütlerin kullanıldığı gözlenmektedir. 10.000 ve 20.000 nüfus büyüklükleri, kır-şehir ayrımında sıkça başvurulan eşik değerleridir (Emiroğlu,1975:127; Göçer,1979:33; Keleş,1984:42). Diğer taraftan Devlet İstatistik Enstitüsü'nün şehir ölçütünden yararlananların sayısı da az değildir (devletin istatistikten sorumlu birimi, il veya ilçe merkezi özelliğini taşıyan yerleşmeleri nüfusu ve fonksiyonları ne olursa olsun şehir kabul etmektedir). Bu çalışmada söz konusu iki ölçüt birleştirilmek suretiyle, il ve ilçe merkezi özelliği taşıyan yerleşmeler şehrsel kabul edilmiş, mülki idare görevi yüklenmiş bu merkezlere ek olarak, nüfusu 5000'in üstüne çıkan (belediye örgütüne sahip veya değil) diğer yerleşmeler de katılarak şehrsel yerleşme perspektifi genişletilmiştir.

Bu yerleşmelerden idarî görevi ne olursa olsun 20.000'den az nüfuslu olanlar kasaba, bu nüfus eşik değerinin üzerinde nüfusa sahip olanlar ise, şehir olarak değerlendirilmiştir. Böylece şehir, buna bağlı olarak da şehirleşme olgusunu ele alırken tek bir nüfus değerinin üzerinde büyüklük gösteren yerleşmeler incelenmemiş, bu değerlerden daha az nüfusa sahip olup da şehrsel işlevler üstlenmiş küçük şehirler sayılabilecek kasabalar da göz önüne alınmıştır.

Şehir sınıfına girenlerden 20.000-100.000 arasında nüfus büyüklüğü gösterenler orta büyüklükte şehir, 100.000-1.000.000 arasında nüfuslu olanlar büyük şehir, 1.000.000'un üzerinde insanın yaşadığı yerler ise metropol veya milyonluk şehir olarak gruplandırılmıştır (Doğanay, 1994:421). Bu sayede 20.000'den az nüfuslu kasabalar için şehirleşmenin bir alt basamağı olarak kasabalaşma, söz konusu eşik üstünde nüfusa sahip yerleşmelerde de şehirleşme süreçleri üzerinde durulmuştur ki, kasabalaşma ve şehirleşme birlikte genel şehirleşmeyi meydana getirmektedir. Çalışmada Devlet İstatistik Enstitüsü'nün ilgili yıllara ait genel nüfus sayımı sonuçlarından yararlanılmış, bu istatistiklerdeki veriler amaca uygun şekilde yeniden düzenlenmiştir (DİE,1937, 1963 ve 2003). Ancak, bilindiği gibi coğrafi bölge sınırları ile idari sınırlar ülkenin çoğu yerinde uyumsuzluklar göstermektedir. O itibarla illerin coğrafi özellikleri olabildiğince dikkate alınarak il sınırlarıyla uyumlu bir bölge ayrımı ve veri düzenlemesi gerçekleştirilmiştir.

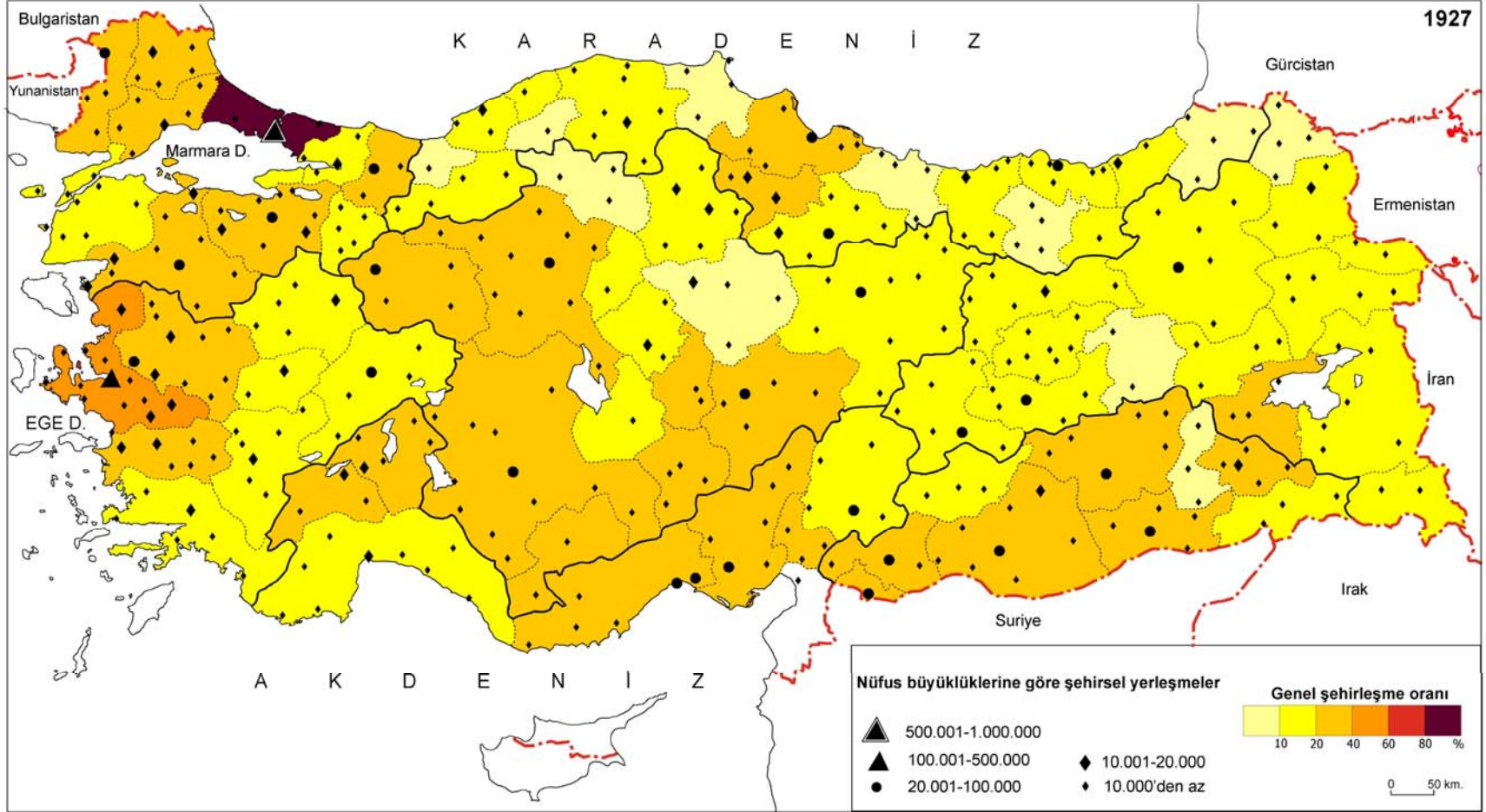
3. Türkiye'de 1927 Yılında Kasaba ve Şehirlerin Dağılımı ile Şehirleşme Düzeyi

Cumhuriyetin ilk yıllarını temsil eden 1927 yılında, şehrsel yerleşme kategorisinde 383 yerleşme bulunmaktadır ki, bunlardan 355 tanesi kasaba yerleşmesidir. Bu durumda 1927 yılında şehrsel yerleşmelerin büyük bir kısmının kasabalardan, hatta küçük kasabalardan oluştuğunu söylemekte bir sakınca yoktur. Bu kasabaların biraz daha kalabalık olanları ülkenin özellikle batı kesimlerinde yer almışken, diğer bölgelerde 10.000'den az nüfuslu merkezlerin dağıldığı gözlenmektedir (Şekil 1).

Bu dönemde, ülke yerleşme sisteminde önemli bir yer işgal eden kasabalar, yurt sathına nispeten dengeli bir şekilde dağılmışlardır. Bu yerleşmelerin doğal koşulların da etkisiyle Türkiye'nin her tarafında daha çok idarî ve ticarî fonksiyonları yerine getirebilmek üzere dağıldıkları belirlenmektedir. Kasaba yerleşmelerinin en fazla bulunduğu bölgeler, Doğu Anadolu ve Orta Anadolu olmakla birlikte, bu yerleşmelerin Ege Bölgesi'nin oluklarında, Doğu Karadeniz Bölümü kıyı kuşağında, Yeşilirmak oluğunda, Tunceli ve Bursa-Bilecik yörelerinde de yoğunluk gösterdikleri gözlenmektedir.

1927 Türkiye'sinde şehir, özellikle de büyük şehir sayısının azlığı dikkati çekmektedir. Ülkede ikisi 100.000'den fazla nüfuslu olmak üzere toplam 28 şehre rastlanılmaktadır. Her bölgede en az iki, en çok beş tane orta büyüklükte şehir bulunmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken husus, bütün bölgelerin kendi önemli şehirlerini tarihsel bir süreç içinde doğurmuş olduğudur.

1927 yılında, şehrsel yerleşme kategorisindeki yerleşmelerde 3,3 milyon kişi, şehrsel yerleşmelerin kasaba özelliği taşıyanlarında ise; 1,6 milyon nüfus yaşamaktaydı (Çizelge 1). Geriye kalan nüfus ise orta büyüklükteki şehirler ile büyük şehirler arasında neredeyse eşit şekilde paylaşılmıştı. Buna göre, 1927'de, ülke şehrsel nüfusunun % 48,5'i kasabalarda, % 25,9'u orta büyüklükteki şehirlerde, nihayet % 25,6'sı da büyük şehirlerde toplanmış durumdadır (Şekil 2).

Şekil 1. Türkiye’de kasaba ve şehirler ile şehirleşme düzeylerinin dağılımı (1927)

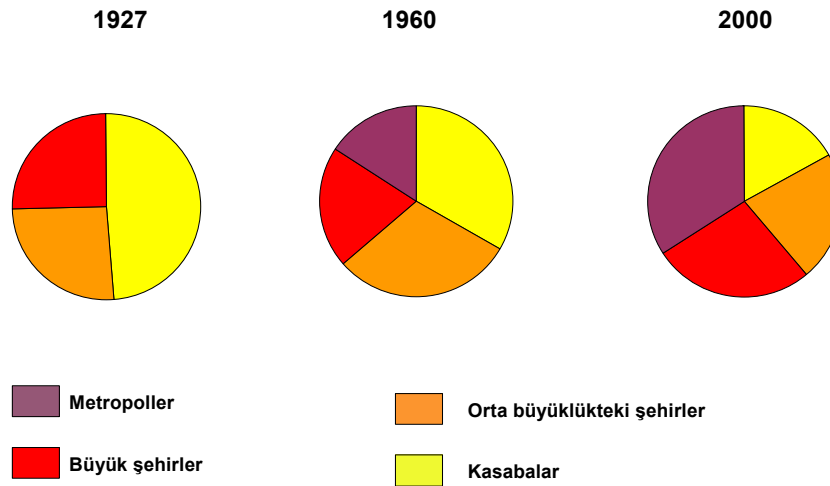
Karadeniz, Doğu Anadolu, Ege ve Orta Anadolu bölgelerinde şehirselleşme oranları yarıdan fazlası kasabalarda bulunurken, üç bölgede şehirler nüfusu fazladır (Şekil 3). Karadeniz Bölgesi şehirselleşme oranının % 78'i kasabalarda yaşarken, Akdeniz Bölgesi'nde bu oran % 49, Marmara Bölgesi'nde ise % 25'dir. Bu son anılan bölgenin toplam şehirselleşme oranının % 62'si İstanbul şehrinde yer almıştır.

Çizelge 1. Bölgelere göre kasaba ve şehir nüfusları ile şehirselleşme oranları (1927)

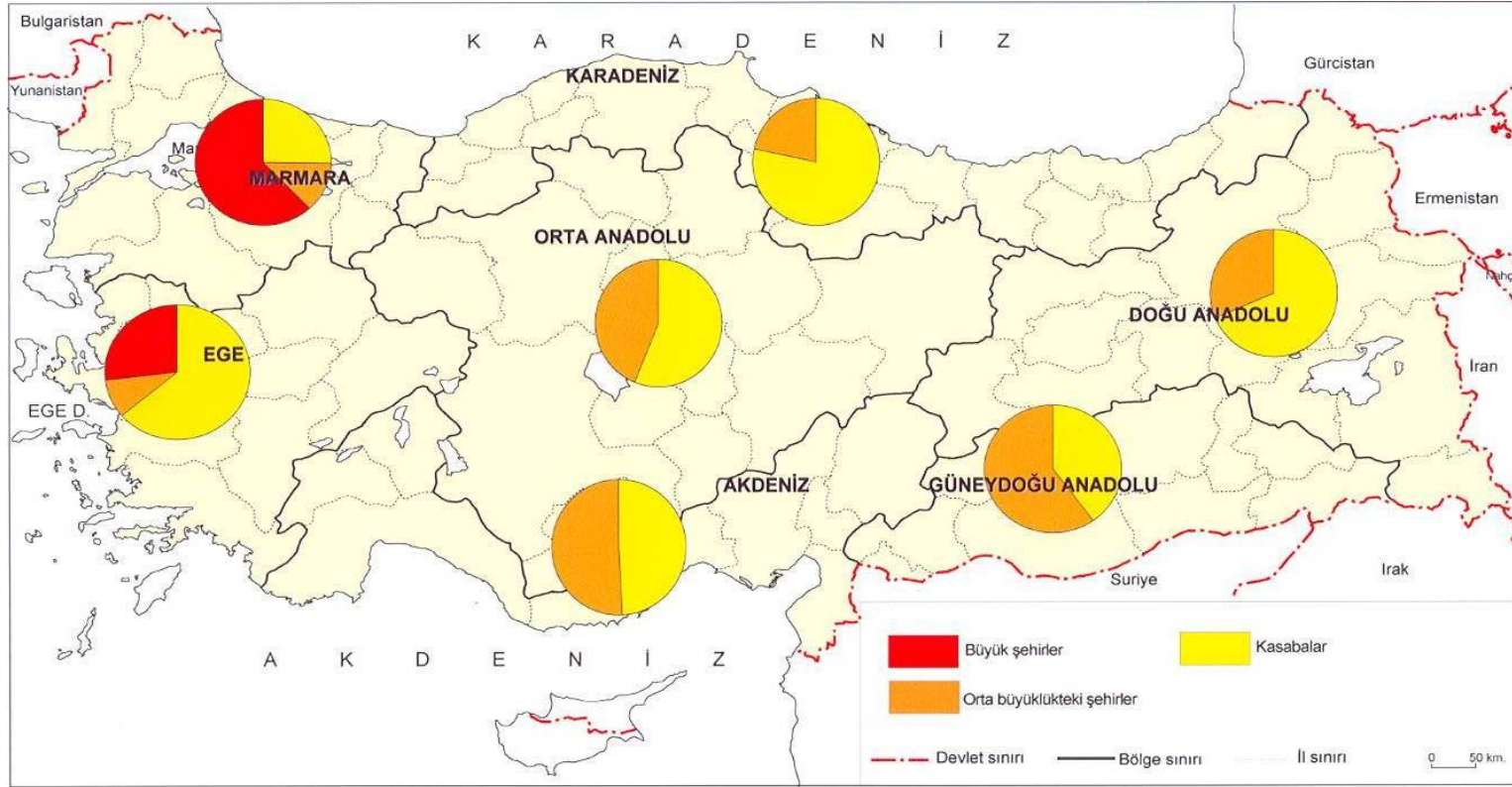
Bölgeler	Kasaba Nüfusu	Şehir Nüfusu	T. Şehirselleşme Nüfus	Bölge Nüfusu	Kasabalasma Oranı(%)	Şehirselleşme Oranı (%)	Gn.Şehirselleşme Oranı (%)
Marmara	281154	835349	1116503	2590375	10.9	32.2	43.1
Ege	366678	206030	572708	2094800	17.5	9.8	27.3
Akdeniz	137598	141602	279200	1146364	12.0	12.4	24.4
G.Doğu An.	96647	145725	242372	899713	10.7	16.2	26.9
Doğu An.	158766	72246	231012	1465022	10.8	4.9	15.7
Orta An.	282358	222022	504380	2701722	10.5	8.2	18.7
Karadeniz	278297	77349	355646	2750274	10.1	2.8	12.9
Türkiye	1601498	1700323	3301821	13648270	11.7	12.5	24.2

1927'de ülke genelinde, kasabalasma ile gerçek şehirselleşme düzeyleri birbirine çok yakındır. Nitekim kasabalarda yaşayan nüfusun ülke nüfusuna oranı % 11,7 iken, şehirlerde oturanların oranı %12,5'i göstermektedir. Böylece kasaba ve şehirler, Türkiye şehirselleşme oranını neredeyse yarı yarıya bölüşmüşlerdir. Ancak bu genel görünüm bölgesel olarak bazı değişiklikler göstermekte, hatta bölgelerin kendi içinde bile farklılıklarla karşılaşılmaktadır.

1927'de Ege Bölgesi'nin % 17.5 oranıyla diğerlerinden ayrılmakla birlikte, kasabalasma düzeyi bu bölge dışındakilerde % 10-12 arasındaki değerler göstermektedir (Çizelge 1). Her bölgede Manisa, Tekirdağ, Isparta, Amasya, Niğde gibi birkaç il % 20 ile 40 arasında değişen kasabalasma oranları diğer idari birimlerden ayrılmaktadır.

Şekil 2. Türkiye'de şehirselleşme nüfusunun yerleşme tiplerine göre dağılımı.

Şekil 3. Türkiye’de şehirsiz nüfusun yerleşme tiplerine göre bölgesel dağılımı (1927)

Şehirleşme düzeyi; kasabalaşmadan kısmen farklı bir görünüm arz etmektedir. Ülke geneline iller bazında baktığımızda zayıf bir gerçek şehirleşmeden söz edebiliriz. İstanbul ili, hem bulunduğu bölgenin hem de Türkiye'nin şehirleşme düzeyini yukarı çeken bir alan konumundadır. İstanbul dışında ise; İzmir, Eskişehir, Mersin, Adana, Gaziantep ve Edirne illeri bu devre için nispeten yüksek sayılabilecek şehirleşme düzeyi yakalamış idari ünitelerdir. Şehirleşme düzeyine bölgesel açıdan bakıldığında, Marmara Bölgesi'nde şehirlerde yaşayan nüfus oranı % 32'yi bulurken, Doğu Anadolu Bölgesi'nde % 4.9, Karadeniz Bölgesi'nde % 2.8 değerleriyle karşılaştırılır. Bütün bunlar gerçek şehirleşmedeki bölge içi ve bölgelerarası kuvvetli zıtlıklara işaret etmektedir (Çizelge 1).

Kasabalaşma ve şehirleşme oranları toplandığında ise, Karadeniz, Doğu Anadolu, Orta Anadolu'nun Orta ve Yukarı Kızılırmak bölümlerinin kuzey kesimleri, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü, genel şehirleşme düzeyi düşük alanlar olarak karşımıza çıkar. Diğer alanlardaysa % 20 ile 40 arasında şehirleşme oranları gözlenir (Şekil 1). Marmara Bölgesi'nin genel şehirleşme düzeyi % 43'e erişmekte, buna karşılık Orta Anadolu'da % 19'u, Doğu Anadolu'da % 16'yı, Karadeniz Bölgesi'nde ise %13'ü bile bulmamaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında 1927 yılı için şu noktaların altı çizilebilir:

◆ 1927'de, şehirselleşmelerin % 93'ü kasabalardan meydana gelmekte, bunlar, ülke yerleşme sistemi ve genel şehirleşme olgusu içinde önemli yer işgal etmektedir.

◆ 1927'de sayıları çok az olan Türkiye şehirleri, genelde orta büyüklüktedir. Şehirlerden sadece iki tanesi büyüklük olarak 100.000 nüfusu aşmış durumdadır.

◆ Türkiye bu tarihlerde, büyük şehir ve şehirselleşme hiyerarşi oluşturma sürecinin henüz başlangıç evresini yaşamaktadır.

◆ Cumhuriyetin ilk yıllarında, ülke nüfusunun ancak ¼'ü kasaba ve şehirlerde toplanmış, ¾'ü kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır.

◆ Kasaba ve şehirler neredeyse aynı oranda şehirselleşme nüfusun toplandığı yerlerdir.

◆ Ülke genelinde kasabalaşma ve şehirleşme düzeyleri oldukça düşüktür.

◆ 1927 yılında Türkiye'nin bölgelere göre kasabalaşma oranları birbirine yakın, şehirleşme oranları ise, çok farklıdır.

◆ Genel şehirleşme düzeyi en düşük bölge, Karadeniz'dir. Doğu Anadolu ve Orta Anadolu bölgeleri de ülke ortalamasının altında oranları sahip diğer alanlardır. Marmara Bölgesi, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında dahi % 50'ye yaklaşan genel şehirleşme düzeyi sergilemektedir.

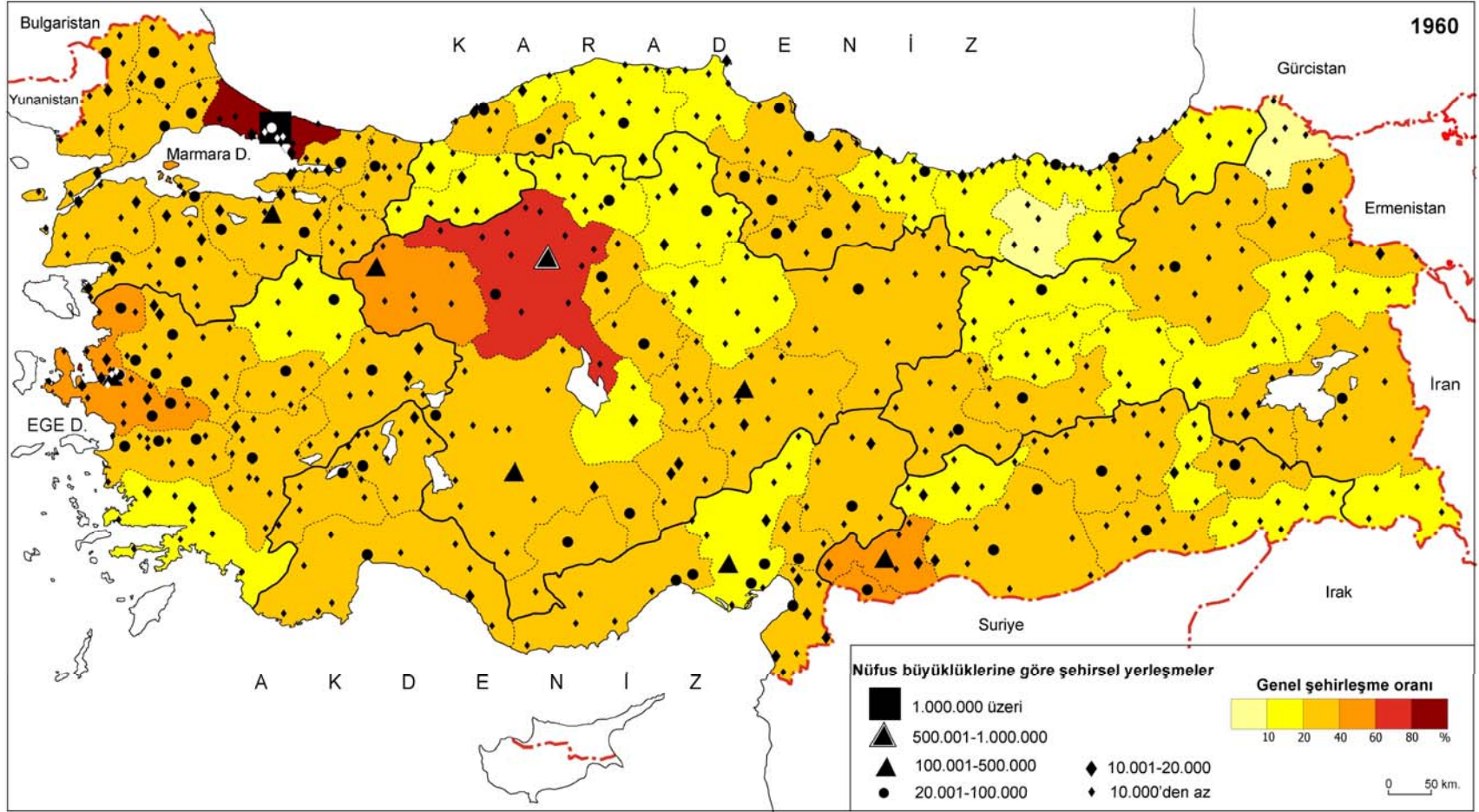
4. Türkiye'de 1960 Yılında Kasaba ve Şehirlerin Dağılımı ile Şehirleşme Düzeyi

Türkiye'de 1950'lilerden itibaren iç göçlerin yarattığı ivme ile hız kazanan şehirleşme süreci, 1960'a gelindiğinde şehirselleşme sayısını; 580'i kasaba, 82'si de şehir olmak üzere 662'ye çıkartmıştır. Yine bu devrede, 1927'de 2 olan 100.000'den fazla nüfuslu şehir sayısı 9 ulaşırken, 1950-1955 devresinde İstanbul, milyonu aşan nüfusuyla bir metropol konumuna yükselmiştir.

Her bölgede kasaba sayısı artmakla birlikte, en fazla artış, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde gerçekleşmiştir (Şekil 4). Kıyı bölgeleri, yer şekillerinin oluşum süreçleriyle ilgili olarak ortaya çıkmış doğu-batı doğrultulu oluk alanları, büyük şehirlerin çevreleri, kasabaların en fazla arttığı kesimlerdir.

1960'da bütün bölgelerdeki şehir sayısı, 1927'ye göre 1,4 ile 5,3 kat arasında artış göstermiştir. Ege ve Karadeniz, şehir sayısındaki artışın en fazla olduğu bölgelerdir. Yine bu dönemde Karadeniz ve Doğu Anadolu dışındaki bölgelerde, nüfusu 100.000'i aşan büyük şehirler belirlemiştir ki, bu konuda en fazla dikkatleri üzerinde toplayan bölge, Orta Anadolu'dur. Ankara'nın dışında Eskişehir, Konya ve Kayseri hem buldukları alanda bölgesel rolleri belirginleşmiş hem de ülke ölçeğinde önemli şehirler arasında boy göstermişlerdir. Diğer taraftan büyük şehirlerden İstanbul ve İzmir çevresinde çok sayıda banliyö kasaba ve şehirleri ortaya çıkmıştır.

1960 yılında şehirselleşme nüfus 9 milyonu aşarken, bu nüfusun 1/3'ü küçük şehirselleşmeler olan kasabalarda, 2/3'ü de şehirlerde oturur hâle gelmiştir. Bu tarihlerde şehirselleşme nüfusun % 36'sının (1927'de % 25 oranında) büyük şehirlerde bulunuyor olması, şehirleşmede eğilimin bu tip şehirlere doğru geliştiğini göstermektedir.

Şekil 4. Türkiye’de kasaba ve şehirler ile şehirleşme düzeylerinin dağılımı (1960)

Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde şehirselle nüfusun yarıdan fazlası hâlâ 20.000'den az nüfuslu merkezlerde toplanmışken, Marmara dışında, Orta Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde de şehirselle nüfusun kasabalara denk düşen kısmı bir hayli gerilemiş ve büyük şehirlerin barındırdığı nüfuslar artmıştır (Şekil 5) Tek başına İstanbul metropolü, ülke şehirselle nüfusunun % 17 gibi yüksek bir oranına sahip olmuştur.

1960 yılında ülke çapında kasabalaşma düzeyi bir önceki devreyle neredeyse aynı kalmışken (% 11), şehirleşme düzeyi iki kat artarak % 22'ye ulaşmıştır (Çizelge 2). Bölgeler ve illere göre kasabalaşma düzeyine bakıldığında, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sınırlı bir artış olduğu, diğer bölgelerdeyse şehirleşmenin lehine olacak şekilde bir gerilemenin yaşandığı gözlenmektedir. Bu gerileme, özellikle Ege Bölgesi'nde çok belirgindir. Çanakkale, Bilecik, Isparta, Nevşehir, Niğde, Bitlis gibi illerde % 20'nin üzerinde seyrederken, pek çok il alanında bu düzey % 10'un altına düşmüştür.

Bu dönemde asıl gelişme, şehirleşmede yaşanmıştır. Ankara ve Eskişehir illerinin önemli katkılarıyla Orta Anadolu Bölgesi, 1927'de % 8 olan şehirleşme oranını 1960'da % 24'e, İzmir ve çevresindeki iller sayesinde Ege Bölgesi % 10'dan % 22'ye çıkarmıştır. Marmara Bölgesi ise şehirleşmedeki istikrarını sürdürmüş, toplam nüfusun 20.000'den fazla nüfuslu şehirlerde oturan kısmı % 32'den % 41'e yükselmiştir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Bölgelere göre kasaba ve şehir nüfusları ile şehirleşme oranları (1960)

Bölgeler	Kasaba Nüfusu	Şehir Nüfusu	T. Şehirselle Nüfus	Bölge Nüfusu	Kasabalaşma Oranı(%)	Şehirleşme Oranı (%)	Gn.Şehirleşme Oranı (%)
Marmara	598524	2111721	2710245	5181850	11.5	40.8	52.3
Ege	546984	899685	1446669	3924596	13.9	22.9	36.8
Akdeniz	298620	684602	983222	2874388	10.4	23.8	34.2
G.Doğu An.	246381	374313	620694	2079504	11.8	18.0	29.8
Doğu An.	343495	324654	668149	3068176	11.2	10.6	21.8
Orta An.	541066	1331231	1872297	5566497	9.7	23.9	33.6
Karadeniz	516313	434361	950674	5059809	10.2	8.6	18.8
Türkiye	3091383	6160567	9251950	27754820	11.1	22.2	33.3

1960 yılında genel şehirleşme düzeyi (kasabalaşma+şehirleşme) bakımından Marmara Bölgesi ilk sırada yer alırken, Orta Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgeleri birbirine çok yakın oranlarla (% 33-34) ona eşlik etmektedir. Karadeniz, % 20'nin altındaki oranıyla en az şehirleşen bölge unvanını korumakta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri de ülke ortalamasının (% 33) altındaki değerleriyle düşük şehirleşme görülen bölgeler olarak görülmektedir.

Bu devre ile ilgili olarak şu genel değerlendirmeler yapılabilir:

◆ 1960'da 1927 yılına göre şehir sayısında üç kata yaklaşan oranda önemli bir sıçrama gerçekleşmiştir.

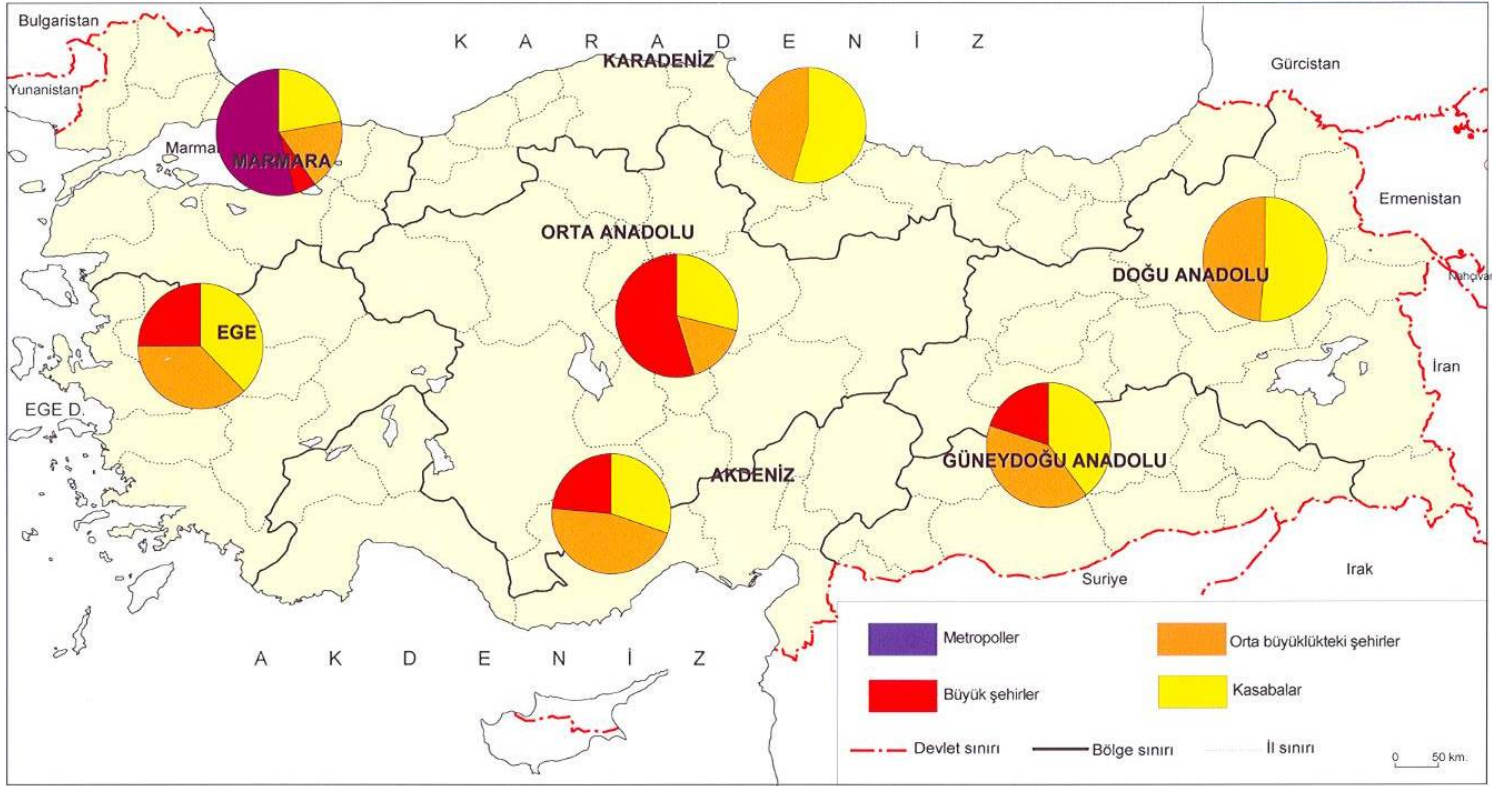
◆ 1960'da ülkede büyüklük sıralaması bakımından şehirselle yerleşmeler arasında hiyerarşik bir yapı oluşmaya başlamıştır.

◆ 1960'ın bir diğer olayı, İstanbul ile birlikte metropolleşme sürecinin ortaya çıkışıdır.

◆ 1960'da kasaba sayısı ve buralarda yaşayan nüfus artmakla birlikte, ülkede kasabalaşma düzeyi pek değişmemiştir. Bu tarihlerde, ülke çapında şehirleşme düzeyi neredeyse iki kat artarak % 22'ye ulaşmıştır. 33 yıllık sürede genel şehirleşme düzeyi ise % 33'e çıkmıştır.

◆ 1927-1960 arasında, Türkiye toplam nüfusu % 2.2, kasabalar nüfusu yıllık ortalama % 2; orta büyüklükteki şehirler % 3,6; büyük şehirler ise % 4,2'lük bir hızla artmıştır.

◆ Marmara Bölgesi'ne ek olarak, ülkenin batı ve orta bölgelerinde de şehirleşme canlanma göstermiştir.

Şekil 5. Türkiye’de şehirsal nüfusun yerleşme tiplerine göre bölgesel dağılımı (1960)

5. Türkiye’de 2000 Yılında Kasaba ve Şehirlerin Dağılımı ile Şehirleşme Düzeyi

1960 yılından sonra Türkiye’de sosyo-ekonomik sorunlara plânlı/programlı çözümler getirilmeye çalışılmış ve bu amaçla beşer yıllık kalkınma plânları ve birer yıllık icra programları uygulama aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sözü edilen kalkınma plânlarından ilkinde (1963-1967), tarım sektöründe çalışan nüfusun endüstri ve hizmetlere kaydırılması hedeflenmiş, dolaylı olarak da şehirleşme özendirilmiştir (Avcı,1993:252).

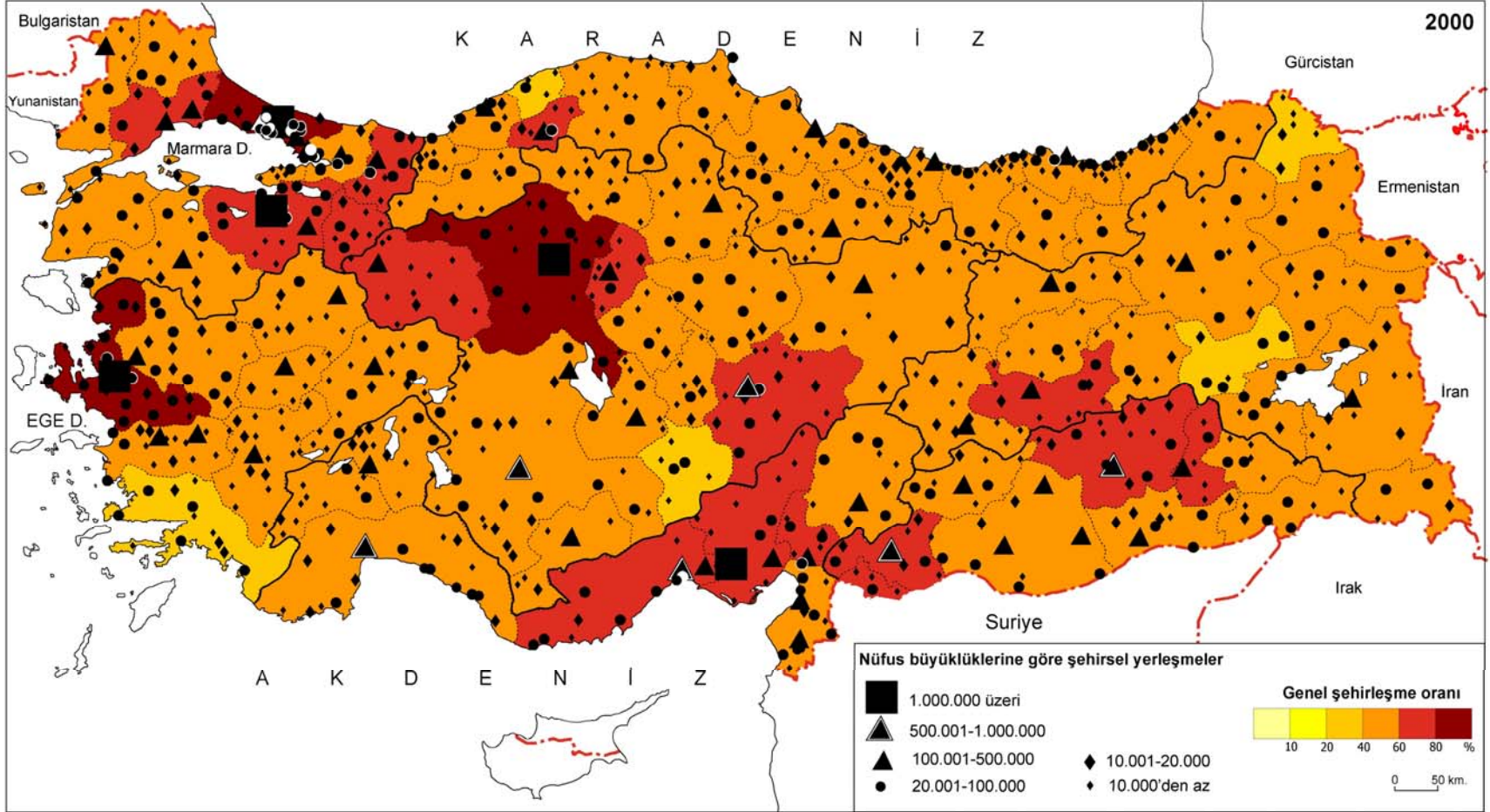
İkinci plân döneminde şehirleşme, ekonomi için itici bir güç, sosyal değişme için ise hızlandırıcı bir unsur şeklinde düşünülmüştür. Böylelikle şehirleşme tarımda modernleşme ve endüstrileşmeyle birlikte kalkınma ve gelişmenin üç temel bileşeninden biri kabul edilmiştir (Suher,1996:55).

1973-1978 arası yılları kapsayan üçüncü plân döneminden başlamak suretiyle, 500.000’den fazla nüfuslu şehirlerdeki nüfusun dikkat çekici artışı karşısında, özellikle de metropollere nüfus yığılmasının önlenmesi; şehirleşmenin mekânda dengeli dağılımını sağlamak amacıyla, mali ve fiziki özendirici tedbirlerin 50.000-500.000 nüfuslu şehirlere yönlendirilmesini hedef koymuştur. Böylece devlet şehirleşmenin daha çok orta büyüklükteki şehirler üzerinden gerçekleşmesini istemiştir. Ancak başlangıçta nerede olursa olsun şehirleşim düşüncesinin ulaşacağı nokta iyi kestirilemediğinden, 2000 yılına gelindiğinde şehirleşme, büyük şehirlerde, özellikle de metropollerde nüfus birikim sürecine (metropolleşmeye) dönüşmüştür (Suher,1996:62).

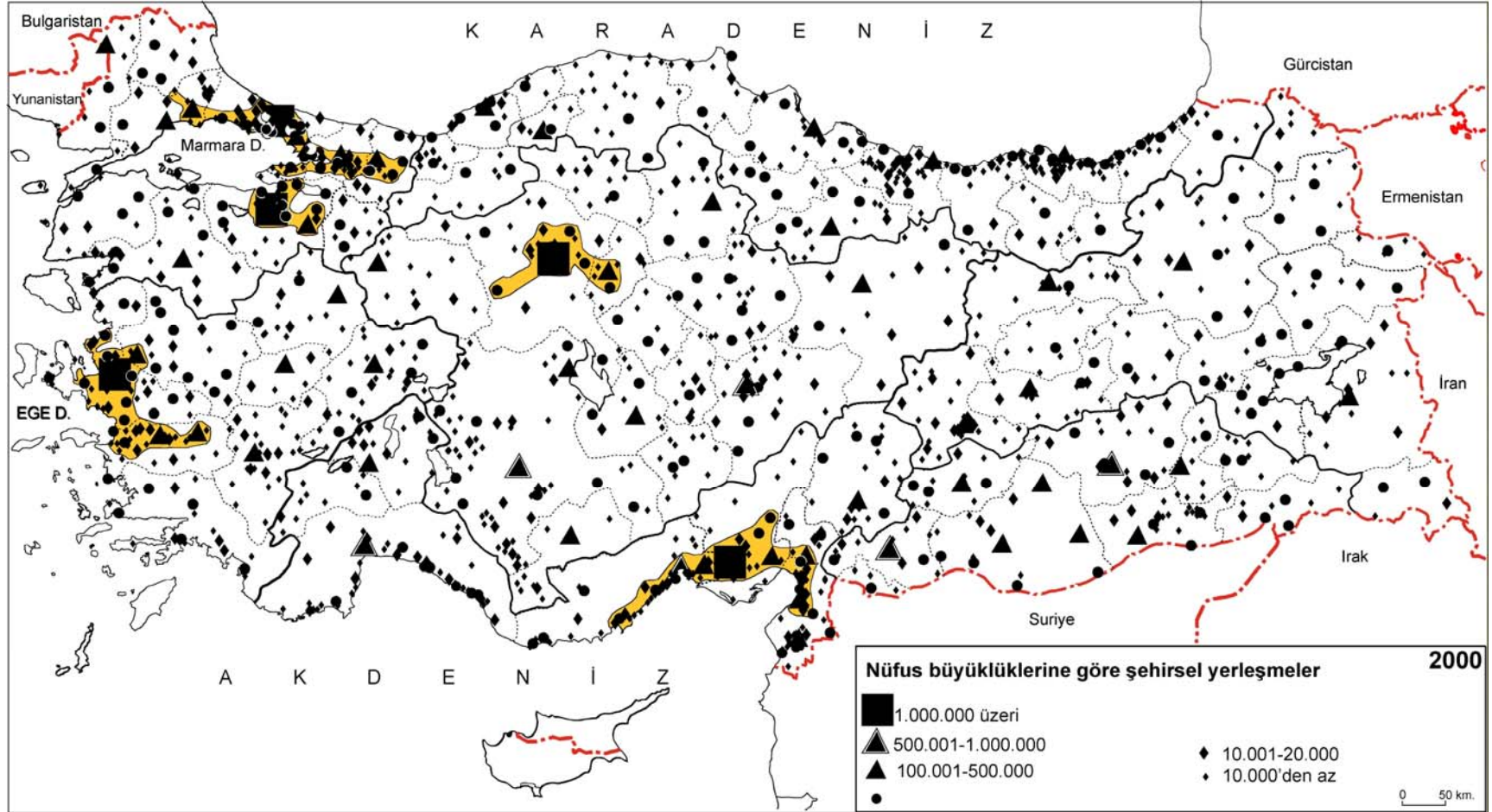
2000 yılında, toplam şehirselleşme sayısı 1326’i bulurken, bunların 1018’i kasaba(tüm şehirselleşmelerin %77’si), 308’i de şehir niteliği taşımaktadır (Şekil 6). Buna göre kasaba ve şehirlerin sayısı 1927’ye göre 3,5 kat, 1960’a göre ise 2 kat artmıştır. Olay sadece şehirler ölçeğinde ele alındığında 1927 den 2000’e bu artış 11 katı bulmuştur. 1960’da 100.000’den fazla nüfus barındıran şehir sayısı 9 iken 2000’de bu sayı 58’e çıkmıştır (6 kattan fazla artış). Bunlardan 11 tanesi 500.000’in üzerinde nüfuslu önemli toplanma alanlarıdır. Ayrıca 2000 yılında; Türkiye’nin (ikisi 1,1 milyon, biri 2,2 milyon, bir diğeri 3,2 milyon ve nihayet sonuncusu yaklaşık 9 milyon kişinin yaşadığı) 5 metropolü oluşmuştur. Önümüzdeki 10 yıl içerisinde Gaziantep, Konya ve Antalya 1990-2000 arasında gösterdikleri yıllık artış hızlarını (% 3.5-4.6) korurlarsa Türkiye’nin milyonluk şehir sayısı 8’e ulaşacaktır. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgeleri dışındaki bölgelerde metropoller en önemli nüfus toplanma alanlarını oluşturacaktır.

Şehirselleşme sayısının en fazla olduğu bölgeler Orta Anadolu ve Karadeniz olmakla beraber, bu bölgelerde şehirselleşmelerin büyük çoğunluğunu 20.000’den az nüfuslu kasabalar meydana getirmektedir. Buna karşılık, Marmara Bölgesi her zaman olduğu gibi en fazla şehre sahip bölge durumundadır. Şehirlerin dağılışı bakımından bölgenin doğu yarısı yoğunluk sergilemektedir. Marmara Bölgesi’ndeki şehirlerin hatta kasabaların şehirselleşme bir kuşak oluşturdukları ve bu sayede birleşik şehirler (konürbasyon) meydana getirdiklerinin de ayrıca belirtilmesi gerekir. Benzer bir şehirselleşme kuşak oluşumları İzmir, Ankara ve Bursa çevrelerinde, Mersin-Adana-İskenderun arasında, jeomorfolojik koşulların zorlamasıyla Doğu Karadeniz kıyı kesiminde kendisini göstermektedir (Şekil 7). Hatta bu oluşum aynı zamanda çok sayıda şehirselleşme veya metropoliten köyün de ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Carter,1995:305). Burada Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi’nin Adana Bölümü’nde büyük şehir sayısının hızla artışına da dikkat çekmek gerekir.

2000 yılında şehirselleşme sayısının artması yanında, şehirselleşmeler arasındaki hiyerarşinin iyice belirginleştiği gözlenmektedir. İstanbul ve Ankara’nın ülke metropolü, İzmir, Bursa ve Adana’nın ise bölgesel metropol kimliği kazandığı, Gaziantep’in böyle bir hiyerarşik göreve çok yaklaştığı bu devrede, Konya, Kayseri, Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Malatya, Samsun, Trabzon gibi bölgesel şehirlerin, Van, Şanlıurfa, Denizli, Mersin gibi eksik işlevli bölgesel merkezlerin ortaya çıktığı tespit edilmektedir (Bazin,1986:113). Şehirselleşmenin üst grubundaki bu yerleşmelerin altında, il merkezleri ve büyük ilçe merkezlerinin yer aldığı orta büyüklükteki şehirler; çoğu ilçe merkezi özelliği taşıyan kasabalar; belediyesi bulunan, fakat köy statüsündeki yerleşmeler ile az nüfuslu ilçe merkezlerinin oluşturduğu yerel özellikteki küçük kasabalar bulunmaktadır.

Şekil 6. Türkiye’de kasaba ve şehirler ile şehirleşme düzeylerinin dağılımı (2000)

Şekil 7. Türkiye’de gelişme gösteren birleşik şehir kuşakları

Türkiye’de 2000 yılı itibariyle kasaba ve şehir yerleşmelerinde 48,4 milyonluk bir nüfus birikimi söz konusu olmuştur. Bu rakam ülke toplam nüfusunun % 71’ine denk düşmektedir. 1960-2000 devresinde kasabalar yıllık ortalama %2,4 büyüme hızıyla kalabalıklaşmışlar, orta büyüklükteki şehirlerde bu hız % 3,4, 100.000-1.000.000 nüfuslu büyük şehirlerde % 4,8, nihayet 1 milyonun üzerinde nüfuslu metropollerde ise % 6,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlardan anlaşılacağı üzere, büyük şehirselsel yerleşmeler özellikle metropoller daha fazla büyüme göstermiştir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Şehirselsel yerleşme tiplerine göre yıllık ortalama nüfus artış hızları.

Dönemler	Kasaba (%)	Orta Büyüklükteki Şehir (%)	Büyük Şehir (%)	Metropol (%)
1927-1960	2.0	3.6	4.2	-
1960-2000	2.4	3.4	4.8	6.1

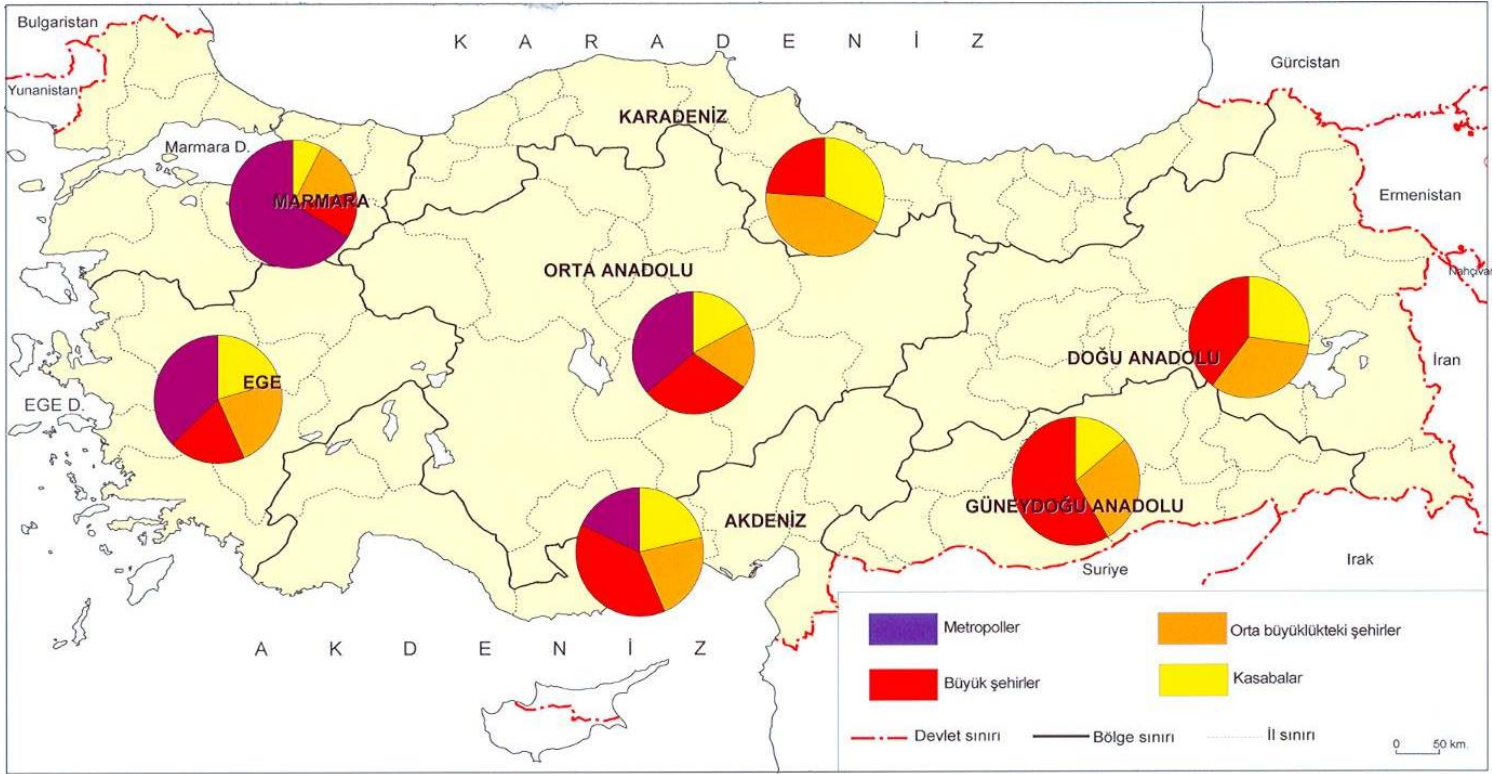
Son devrede kasaba yerleşmelerinde oturan nüfus miktarı 8,2 milyonu, bulmuştur. Bu, ülke nüfusunun % 12’lik, şehirselsel nüfusun ise % 17’lik kısmına karşılık gelmektedir. 100.000’den fazla nüfuslu yerleşmeler, ülke nüfusunun % 43,5’inin, şehirselsel nüfusun da % 61’inin toplandığı yerler olmuştur. Türkiye için, 500 000’den fazla insanın yaşadığı 11 büyük şehir çok daha önemli hale gelmiştir. Türkiye’nin ulusal/bölgesel metropol ve şehirleri durumundaki bu yerleşmelerde ülke nüfusunun % 30’u (hatta metropoller çevresindeki 2,5 milyonluk insan kitlesi bu rakamlara eklenirse, Türkiye nüfusundaki payları % 34’e çıkarır), şehirselsel nüfusun da % 46’sının bulunduğunu söylemek bu önemi vurgulayacak rakamlardır. Üstelik ülke nüfusunun 16,5 milyonu, yani % 25’i, beş metropolde yaşar hâle gelmiştir (Şekil 2). Şehirselsel nüfusun dört yerleşme grubuna dağılımına bölgesel açıdan bakıldığında, Marmara Bölgesi’nde şehirselsel nüfusun kasabalarda yaşama oranı son derece düşük buna karşılık metropollerde çok yüksektir. Orta Anadolu ve Ege bölgelerinde kasaba ve şehir nüfusunun 2/3’ü metropollerde toplanmışken, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde büyük şehirlerde yaşama oranı ön plândadır. Doğu Anadolu Bölgesinde şehirselsel nüfus büyük şehir, orta büyüklükteki şehir ve kasabalar arasında neredeyse eşit şekilde paylaşılmıştır. Karadeniz Bölgesi’nde ise 100.000’den az nüfuslu şehirselsel yerleşmelerde yaşama oranı yüksektir (Şekil 8). Bu manzara, bölgelere göre şehirselsel nüfusun yaşadığı şehirselsel yerleşme büyüklüklerinin önemli ölçüde değişiklik gösterdiğini ifade etmektedir.

2000 yılı itibariyle Türkiye kasabalaşma düzeyi % 12 olurken, şehirleşme düzeyi % 59’a yükselmiştir. Böylece Türkiye nüfusunun 2/3’ünden fazla kısmı kasaba, şehir ve metropoller yaşar duruma gelmiştir.

Kasabalaşma düzeyinin en düşük olduğu bölge % 6 oranıyla Marmara Bölgesi olurken, bu oranın en yüksek düzeye çıktığı bölge % 17 oranıyla Karadeniz’dir. Marmara ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kasabalaşma düzeyi 1960’a göre gerilerken, Ege’de aynı kalmış, diğer bölgelerde ise yükselmiştir (Çizelge 4).

Çizelge 4. Bölgelere göre kasaba ve şehir nüfusları ile şehirleşme oranları(2000)

Bölgeler	Kasaba Nüfusu	Şehir Nüfusu	T. Şehirselsel Nüfus	Bölge Nüfusu	Kasabalaşma Oranı(%)	Şehirleşme Oranı (%)	Gn.Şehirleşme Oranı (%)
Marmara	1116860	13954148	15071008	17365027	6.4	80.4	86.8
Ege	1242202	4774853	6017055	8938781	13.9	53.4	67.3
Akdeniz	1349108	4933097	6282205	8706005	15.5	56.7	72.2
G.Doğu An.	611263	3799469	4410732	6608619	9.2	57.5	66.7
Doğu An.	960617	2564224	3524841	6137414	15.7	41.8	57.5
Orta An.	1538073	7334857	8872930	12205933	12.6	60.1	72.7
Karadeniz	1359625	2864429	4224054	7842148	17.3	36.5	53.8
Türkiye	8177748	40225077	48402825	67803927	12.1	59.3	71.4

Şekil 8. Türkiye’de şehrsel nüfusun yerleşme tiplerine göre bölgesel dağılımı (2000)

Ülke çapında ve bölgesel olarak esas gelişme şehirleşme düzeylerinde gerçekleşmiştir. Marmara Bölgesi % 80'i aşan bir oranda şehir nüfusunu barındıran bir bölge olurken, sadece Karadeniz ve Doğu Anadolu % 50'nin altında şehirleşmiş bölgelerdir. Marmara Bölgesi'nin doğu yarısında kalan iller, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü, Orta Anadolu Bölgesi'nin batı kesimi, Ege Bölgesi'nin Asıl Ege Bölümü, gerçek şehirleşme düzeyinin en yüksek olduğu alanlara karşılık gelmektedir.

2000 yılı için kasabalaşma ve şehirleşme düzeyleri birlikte değerlendirildiğinde; Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yaygın, Marmara Bölgesi'nde Çatalca-Kocaeli Bölümü ile kısmen Güney Marmara'nın doğusuna sarkan, Ege'de İzmir merkezli, Orta Anadolu'nun batı yarısında, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ise kuzey ve batı kesimlerinde kasabalaşma+şehirleşmenin önemli bir boyut kazandığı, Karadeniz Bölgesi'nde ise şehirleşmenin diğer bölgelere göre düşük düzeylerde olduğu belirlenir.

6.Sonuç

Cumhuriyetin ilânından bu yana geçen sürede, Türkiye'nin şehirleşmesiyle ilgili olarak şu sonuçları çıkarabiliriz:

1) Türkiye, Cumhuriyet Dönemi boyunca, şehirleşmede aynı başarıyı gösteremese de şehirleşme konusunda bir hayli yol kat etmiş, nüfusunun 2/3'ünden fazla kısmı kasaba, şehir ve metropollerde yaşar duruma gelmiştir.

2) Kasabalaşma ve şehirleşme, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde kıyı boyunca, Marmara Denizi'nin kuzey ve güneyinde batıya doğru, Ege Bölgesi'nde kıyı ve oluklara paralel, Güneydoğu Anadolu'da büyük şehirler odaklı gelişme gösterme eğiliminde olmuştur.

3) 1927'de sadece İstanbul şehirleşmede dikkat çeken il durumundayken, 2000 yılında şehirleşme odaklarının sayısı artmış ve ülke sathına yayılmıştır.

4) 1960'dan sonra kasaba ve şehir sayıları ile nüfuslarının artışında; iç göçlerin hedefi durumundaki büyük şehirlerin çevresindeki köylerin hızla büyüyerek şehrsel köyler bazen gecekondü köyleri haline almalarının; Bursa, Kocaeli, Tekirdağ, Hatay gibi illerde olduğu üzere yoğun endüstri alanlarının ortaya çıkışının; Ege ve Akdeniz kıyılarında, yerli ve yabancı turiste yönelik faaliyetlerin gelişmesinin; Zonguldak çevresindeki gibi kömür gibi yer altı zenginliği çıkarım işlerinin; ülkenin değişik yerlerinde coğrafi koşullar gereği bazı köylerin kendiliğinden merkezî nitelik kazanmasının; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin uzunca bir süre olağanüstü güvenlik ve nüfus artışı koşulları sergilemesinin; ulaşım imkân ve araçlarındaki ilerlemelerin ayrı ayrı veya birlikte etkileri olduğu söylenebilir.

5) 2000 yılında ise, Türkiye'de sık bir şehrsel yerleşme ağı belirlemiştir. Bu devrede, kasaba ve şehir sayısının artması yanında, şehrsel yerleşmeler arasındaki hiyerarşi olgunlaşmıştır. Ülke ve bölge metropolleri, bölgesel şehirler ve daha alt kademedeki yer alan merkezler belirginleşmiştir.

6) Şehrsel nüfusun yaşam alanı olarak seçtiği yerleşmelerin büyüklükleri bölgelere göre farklılıklar arz etmektedir. Marmara, Ege ve Orta Anadolu bölgelerinde şehrsel nüfusun esas toplanma mekânları metropoller olurken, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde büyük şehirler, Karadeniz Bölgesi'nde kasaba ve orta büyüklükteki şehirlerin toplam şehrsel nüfus içindeki payları dikkat çekicidir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise şehrsel nüfus, küçük, orta ve büyük şehirler arasında eşit şekilde bölüşülmüştür. 2000 yılına gelindiğinde işlevsel yapılarıyla gerçekten şehir sıfatını hak eden büyük şehir sayısı 58'e ulaşmıştır ki, bunlardan 5'i gerçek metropol niteliğini taşımaktadır.

7) Türkiye, bugünkü haliyle şehirleşmenin ötesine geçen bir metropolleşme sürecini yaşamaktadır. 2010 yılında milyonluk şehir sayısının sekize ulaşması görünür bir gelişme olacaktır. Bu metropoller 1990-2000 arasındaki nüfus artış hızlarıyla büyüdükleri taktirde ülke nüfusunun % 31'inin, toplam şehrsel nüfusun % 40'ının oturduğu yerler olacaktır. Bu süreç ayrıca çok sayıda metropollere bağlı kasaba ve köylerin ortaya çıkışının da habercisi olacaktır (Carter,1995:305).

8) Şehirleşme süreci, Türkiye'nin toplam nüfus büyüklüğü ile orantılı olarak, İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana çevrelerinde bir metropol çekirdekli birleşik şehirler doğurmaktadır. Şüphesiz bu durum, kasaba ve şehirlerin bütüncül bir yaklaşımla plânlanmaları gereğini daha da kuvvetlendirmektedir.

Referanslar

- Avcı, S. (1993) "Türkiye'de şehir ve şehirli nüfusun dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi* 28, 249-269.
- Bazin, M. (1986) "Le réseau urbain de la Turquie", *Travaux de l'Institut deReims*, 65-66, 89-113.
- Carter, H. (1995) *The Study of Urban Geography*, Arnold, London.
- Darkot, B. (1961) "Türkiye'nin nüfus hareketleri üzerine gözlemler", *Türk Coğrafya Dergisi* 21, 1-14.
- DİE., (1937) *Genel Nüfus Sayımı 1935*, TC. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Yay. No:75, Ankara.
- DİE., (1963) *Genel Nüfus Sayımı 1960*, TC. Devlet İstatistik Enstitüsü Yay.No:444, Ankara.
- DİE., (2003) *Genel Nüfus Sayımı 2000*, TC. Devlet İstatistik Enstitüsü Yay.No:2759, Ankara.
- Dinler, Z. (2001) *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitabevi Yayınları, Altıncı Basım, Bursa.
- Doğanay, H. (1994) *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- Emiroğlu, M. (1975) "Türkiye coğrafi bölgelerine göre şehir yerleşmeleri ve şehirli nüfus", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 7, 125-157.
- Emiroğlu, M. (1981) "Türkiye'de son sayımlar ve kentleşme olayının boyutları", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 10, 43-82.
- Göçer, O. (1979) *Şehirciliğe Giriş*, Konya Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi Yayını, Konya.
- Kartal, S.K. (1983) *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme*, Yurt Yayınları:6, Ankara.
- Keleş, R. (1962) "Türkiye'de, köylü nüfus ve şehirlere akın", *V.İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara Üniv., Siyasal Bilgiler Fakültesi, İskân ve Şehircilik Enstitüsü Yay.No:9*, 9-58.
- Keleş, R. (1984) *Kentleşme ve Konut Politikası*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.No:540, Ankara.
- Keleş, R. (1998) *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları(İkinci baskı), Ankara.
- Küntay, E. (1997) "Kentleşmenin neden olduğu fiziksel ve toplumsal çürüme karşısında kentsel yenileme uygulamaları", *II.Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç, DİE Yay.No:2046*, 131-136.
- Sencer, Y. (1979) *Türkiye'de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yay.No:345, Ankara.
- Sezal, İ. (1997) "Göçler ve şehirleşemeyen şehirler", *II.Ulusal Sosyoloji Kongresi,Toplum ve Göç, DİE Yay.No:2046*,147-51.
- Suher, H. (1996) *Şehircilik*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yay.No: 1572, İstanbul.
- Tandoğan, A. (1998) *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*, Eser Ofset Mat.Yay.San.Tic.Ltd.Şti., Trabzon.
- Tekeli, İ. (1998) "Türkiye'de içgöç sorunsalı yeniden tanımlanma aşamasına geldi", *Türkiye'de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını*, 7-21.
- Tunçdilek,N.; Tümertekin,E. (1959) *Türkiye Nüfusu*, İstanbul Üniversitesi Yay.No:802, İstanbul.
- Tümertekin, E. (1973) *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar*, İstanbul Üniversitesi Yay.No:1840, İstanbul.
- Whyne-Hammond, C. (1987) *Elements of Human Geography*, Bell & Hyman, London.
- Yavuz,F.; Keleş,R.; Geray,C. (1973) *Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.No:358, Ankara.
- Yücel, T. (1961) "Türkiye'de şehirleşme hareketleri", *Türk Coğrafya Dergisi* 21, 31-44.